

УДК 378.1:37.013.42

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2025.02.222>

Наталія ДУБ

кандидат наук з державного управління, доцент,
КЗВО ЛОР «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського»
м. Львів, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6193-9407>

Вікторія ГОМОТЮК

кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4723-9097>

ОСНОВНІ ОРІЄНТИРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІНКЛЮЗІЇ

Анотація. Організація інклюзивного навчання в умовах чинної системи вищої медичної освіти залишається інновацією. Активний розвиток інформаційних технологій серйозно впливає на всю систему освіти, в тому числі і на інклюзивну освіту. Сучасне інформаційно-освітнє середовище дозволяє усувати різні бар'єри у процесі навчання студентів з особливими освітніми потребами. Встановлено, що в інклюзивно орієнтованому освітньому середовищі здобувач з особливими освітніми потребами – центральна фігура. Ключовим орієнтиром запровадження інклюзії на сучасному етапі, крім загальної неготовності суб'єктів освіти, є організація психолого-педагогічного та корекційного супроводу студентів. Закцентовано, що вища освіта зазнає серйозних змін, які зумовлені як зовнішніми умовами, так і внутрішніми, змінами всередині країни та системи освіти. Інклюзивна освіта як динамічна система характеризується широким набором складників. У загальному розумінні для організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти необхідно дотримуватись таких умов: безбар'єрне середовище; набір освітніх програм, які враховують особливості цієї групи студентів; тьюторський супровід; технології дистанційного навчання; комплекс сучасних методів навчання; підготовка педагогічних кадрів. Серед цих умов на особливу увагу заслуговують ті, які допомагають вибудувати індивідуальні освітні траєкторії відповідно до запитів та індивідуальних особливостей здобувачів.

Обґрунтовано, що ключовими орієнтирами інклюзивної освіти є: доступність, рівність можливостей для всіх здобувачів реалізувати свої потреби та інтереси; врахування психофізіологічних особливостей розвитку

студентів з особливими освітніми потребами; корекційно-розвивальний характер освітнього середовища; розвинені вміння викладачів вирішувати професійні завдання пов'язані з інклюзією як концепцією освіти; створення цифрового простору в структурі освітнього середовища ЗВО.

Підкреслено, що ефективність інклюзивного навчання в інформаційно-освітньому середовищі ЗВО багато в чому залежатиме від правильно організованої педагогічної взаємодії, опосередкованої інформаційними та комунікаційними технологіями. Підготовка викладачів до роботи в умовах інклюзивної освіти повинна розглядатися як процес формування у них не лише здібності, а й готовності вирішувати професійно-педагогічні завдання у контексті організації спільного навчання студентів, які належать до різних груп здоров'я. Важливі орієнтири інклюзивного навчання полягають у ширшому використанні інформаційно-комунікаційних засобів щодо презентування освітнього матеріалу, які імітують окремі функції викладача. Особливістю такого навчання є зворотний зв'язок, що полягає у можливості отримання інформації консультативного характеру, що дозволяє коригувати навчальну діяльність самим здобувачам.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивне середовище, здобувачі освіти з особливими потребами, адаптація, особливості, трансформація, інформаційно-комунікативні технології.

Nataliya DUB

*Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Profes
Andrei Krupynskyi Lviv Medical Academy
Lviv, Ukraine*

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6193-9407>

Viktoriia HOMOTIUK

*PhD in Economics, Associate Professor
West Ukrainian National University
Ternopil, Ukraine*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4723-9097>

KEY DIRECTIONS OF RESEARCH INTO THE PROBLEM OF INCLUSION

Abstract. The organization of inclusive education in the existing system of higher medical education remains an innovation. The active development of information technologies seriously affects the entire education system, including inclusive education. The modern information and educational environment allows you to eliminate various barriers in the process of educating students with special educational needs. It has been established that in an inclusively oriented

educational environment, a student with special educational needs is a central figure. The key guideline for the introduction of inclusion at the present stage, in addition to the general unpreparedness of education subjects, is the organization of psychological, pedagogical and corrective support for students. It is emphasized that higher education is undergoing serious changes, which are caused by both external conditions and internal changes within the country and the education system. Inclusive education as a dynamic system is characterized by a wide range of components. In general, for the organization of inclusive education in higher education institutions, it is necessary to observe the following conditions: a barrier-free environment; a set of educational programs that take into account the characteristics of this group of students; tutoring support; distance learning technologies; a set of modern teaching methods; training of pedagogical personnel. Among these conditions, special attention is deserved by those that help build individual educational trajectories in accordance with the requests and individual characteristics of applicants. It is substantiated that the key guidelines of inclusive education are: accessibility; equality of opportunities for all applicants to realize their needs and interests; taking into account the psychophysiological features of the development of students with special educational needs; the correctional and developmental nature of the educational environment; developed skills of teachers to solve professional tasks related to inclusion as a concept of education; creation of a digital space in the structure of the educational environment of higher education institutions. It is emphasized that the effectiveness of inclusive education in the information and educational environment of higher education institutions will largely depend on properly organized pedagogical interaction mediated by information and communication technologies. The preparation of teachers for work in inclusive education should be considered as a process of forming in them not only the ability, but also the readiness to solve professional and pedagogical tasks in the context of organizing joint learning of students belonging to different health groups. Important guidelines for inclusive education are the wider use of information and communication tools for presenting educational material, which simulate individual functions of the teacher. A feature of such education is feedback, which consists in the possibility of obtaining information of an advisory nature, which allows the applicants themselves to adjust their educational activities.

Keywords: inclusion, inclusive environment, students with special needs, adaptation, features, transformation, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Інклюзивно орієнтованій вищій освіті властивий величезний потенціал. Адже йдеться про можливість максимального залучення студентів з особливими освітніми потребами до різноманітних видів освітньої, освітньо-професійної та професійної діяльності. Організація інклюзивного навчання в умовах чинної системи вищої медичної освіти залишається інновацією. Активний розвиток інформаційних технологій серйозно впливає на всю систему освіти, в тому числі і на інклюзивну освіту.

Сучасне інформаційно-освітнє середовище дозволяє усувати різні бар'єри у процесі навчання студентів із особливими освітніми потребами.

Очевидно, що нині вища освіта зазнає серйозних змін, які зумовлені як зовнішніми умовами, так і внутрішніми, змінами всередині країни та системи освіти. Інклюзивна освіта як динамічна система характеризується широким набором складників. У загальному розумінні для організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти необхідно дотримуватись таких умов: безбар'єрне середовище, набір освітніх програм, які враховують особливості цієї групи студентів; тьюторський супровід; технології дистанційного навчання; комплекс сучасних методів навчання; підготовка педагогічних кадрів. Серед цих умов на особливу увагу заслуговують ті, які допомагають вибудувати індивідуальні освітні траєкторії відповідно до запитів та індивідуальних особливостей здобувачів. Увага дослідників сучасності прикута до визначення орієнтирів реалізації інклюзивної освіти у ЗВО. Проте досі немає єдиної точки зору на цю проблему. Виникає необхідність виокремити ключові психолого-педагогічні підвалини становлення та розвитку інклюзивного середовища у ЗВО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження засад інклюзивної освіти зосереджують увагу на теоретико-методологічних та практичних аспектах її впровадження в різних закладах освіти. Так, Н. Заєркова визначає ключові принципи інклюзивної освіти та рекомендації для педагогів і батьків щодо організації навчального процесу для дітей з особливими освітніми потребами [Заєркова, 2016, С. 68]. М. Захарчук розкриває філософсько-освітні концепції інклюзії, підкреслюючи важливість інтеграції дітей з індивідуальними освітніми потребами у загальноосвітній простір [Захарчук, 2014, С. 208].

Своєю чергою А. Колупаєва та О. Таранченко приділяють увагу практичним аспектам навчання дітей в інклюзивному середовищі, акцентуючи на методичному супроводі та організації спеціалізованих навчальних програм [Колупаєва & Таранченко, 2019, С. 304]. А. Кравцова досліджує пріоритетні вектори розвитку інклюзивної освіти, визначаючи проблеми та суперечності її впровадження, а також перспективи вдосконалення [Кравцова, 2019, С. 272].

Особливості інклюзивного навчання у закладах професійної та загальної освіти висвітлюють І. Кучерак та О. Мартинчук, зокрема, підкреслюючи значення освітологічного підходу та формування педагогічної компетентності [Кучерак, 2022, С. 70; Мартинчук, 2016, С. 146–150]. Р. Рашидова та О. Савченко досліджують інформаційно-аналітичний супровід інклюзивної освіти та роль інклюзивного середовища у формуванні особистості дітей дошкільного віку [Рашидова, 2025, С. 74; Савченко, 2020, С. 12]. Монографічні дослідження М. Чайковського та Г. Тимошко і В. Гладуша, систематизують теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії та розвиток комунікативної компетентності педагогів як ключового фактору ефективності інклюзивного середовища [Чайковський, 2019, С. 460; Тимошко & Гладуш, 2023, С. 192].

Відзначаючи важливість реформ, розробки індикаторів впровадження та визначення перспектив розвитку, Н. Титаренко і О. Ткаченко аналізують

сучасний стан інклюзивної освіти в Україні [Титаренко, 2020, С. 61; Ткаченко, 2022, С. 80]. Досвід впровадження інклюзії на факультеті початкової освіти Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди досліджує Т. Довженко, акцентуючи увагу на проблемах і шляхах реалізації інклюзивного навчання в умовах української освітньої системи [Dovzhenko, 2022, С. 68–80]. Таким чином, сучасна освітня спільнота формує комплексне бачення інклюзії як інтеграційного процесу, що поєднує педагогічні, соціальні та адміністративні аспекти. Незважаючи на наявність теоретичних та методичних доробків, практика інклюзивного навчання в Україні ще потребує системного впровадження та оцінки ефективності різних підходів.

Метою статті є аналіз наукової літератури, спрямований на виокремлення ключових орієнтирів упровадження інклюзивної освіти у вищій школі та побудови інклюзивного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. За останнє десятиліття у вітчизняній літературі накопичилася велика кількість публікацій із проблеми забезпечення освітньої інклюзії в ЗВО, що свідчить про високий інтерес науковців та практиків до цієї інновації. Однак доводиться констатувати, що стан дослідження цієї галузі залишається недостатнім, цілісної концепції побудови інклюзивного освітнього простору у медичних освітніх закладах, яка б забезпечувала реальний доступ осіб з обмеженими можливостями здоров'я до освітніх ресурсів суспільства, їхню повноцінну соціокультурну інтеграцію з урахуванням особливих потреб та можливостей у вітчизняній науці не розроблено.

Інтегрування терміну «інклюзія» (від англ. inclusion – включення) у педагогічну науку супроводжувалось його витлумаченням як стратегії реформування та перепланування навчальних приміщень таким чином, щоб вони відповідали потребам усіх здобувачів освіти, згодом інклюзія почала припускати і підготовку педагогів для роботи з учасниками освітнього процесу, які мають особливі освітні потреби.

Теорія та практика становлення та розвитку інклюзивної освіти за кордоном почала розвиватися у другій половині XX століття. Спочатку в зарубіжних країнах (Великобританія, Німеччина, США, Канада, Франція) існувало кілька підходів в освітній політиці щодо формування інклюзивного освітнього простору в конкретній навчальній установі, а саме:

- розширення доступу до освіти (widening participation), коли до освітнього закладу допускаються здобувачі з незначними порушеннями;
- інтеграція, коли відбувається злиття кількох груп студентів, які можуть здійснювати свої освітні потреби разом;
- мейнстрімінг (mainstreaming), коли здобувачі з інвалідністю спілкуються з нормотиповими студентами звичайних освітніх закладів на різних дозвільних заходах з метою підвищення своїх можливостей в контексті соціальних контактів;
- інклюзія (inclusion) спочатку передбачала реформування шкіл і перепланування навчальних приміщень (тобто фізичну доступність), таким

чином, щоб студенти з особливими освітніми потребами навчалися з нормотиповими учасниками освітнього процесу безперешкодно.

З плином часу здійснено серйозний поступ у психолого-педагогічних пошуках шляхів практичної організації інклюзивної освіти, який дав змогу визначити принципи та організаційно-педагогічні умови, що забезпечують доступність освіти для всіх категорій здобувачів, які мають обмежені можливості здоров'я. Сукупність виділених принципів та умов об'єднані у поняття інклюзивного освітнього середовища, що передбачає комплексний підхід до облаштування простору освітнього закладу, який відповідає потребам студентів та їх можливостям з погляду фізичної та психологічної безпеки. Ключовим орієнтиром запровадження інклюзії на сучасному етапі, крім загальної неготовності суб'єктів освіти, є організація психолого-педагогічного та корекційного супроводу студентів [Рашидова, 2025].

Так А. Кравцова зазначає, що важливим завданням закладу вищої освіти в умовах парадигмальних змін соціокультурної реальності є формування творчої особистості фахівця (випускника ЗВО), здатного до саморозвитку, самоосвіти, інноваційної діяльності [Кравцова, 2019]. Одним із видів інноваційної діяльності в даний час має стати інклюзивно орієнтована професійна освіта.

Перед освітньою системою стоїть нове і непросте завдання – формування та розвиток мобільної, самореалізованої особистості, здатної до навчання протягом усього життя.

Аналіз реалій організації інклюзії свідчить, що особливого значення набуває освітнє середовище, що носить корекційно-розвивальний характер. Формування у викладачів ЗВО умінь грамотно вирішувати професійні завдання нерозривним чином пов'язане з бажанням проєктувати та здійснювати власний професійний розвиток. Ця умова апелює до врахування специфіки інклюзивної освіти. Зокрема, в тому її розумінні, що відбиває інклюзію як соціально-педагогічний феномен, який спрямований на формування у свідомості людей та суспільстві особливої культури ставлення до осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

Припускаємо, що підготовка викладачів до роботи в умовах інклюзивної освіти повинна, розглядатися як процес формування у них не лише здібності, а й готовності вирішувати професійно-педагогічні завдання у контексті організації спільного навчання студентів, які належать до різних груп здоров'я. Результатом цієї підготовки виступатимуть такі якості: здатність розуміти та приймати філософію інклюзивної освіти; розвинені, системні знання психолого-педагогічних особливостей та закономірностей у віковому та особистісному розвитку студентів з обмеженими можливостями здоров'я, які перебувають в умовах інклюзивного освітнього середовища; вміння виявляти ці особливості та обирати оптимальні способи організації інклюзивної освіти; здатність здійснювати професійну самоосвіту з питань спільного навчання різних категорій студентів.

Ведучи мову далі, зазначимо, що в інклюзивно орієнтованому освітньому середовищі здобувач з особливими освітніми потребами – центральна фігура.

Інклюзія має на увазі орієнтацію на навчання, виховання та розвиток усіх студентів з урахуванням їх індивідуальних особливостей, а саме:

- вікові, фізіологічні, психологічні, інтелектуальні;
- особливі освітні потреби, орієнтацію різного рівня складності програмного матеріалу, доступного всім учасникам освітнього процесу;
- виділення підгруп здобувачів за різним рівнем знань та здібностей;
- розподіл студентів за однорідними групами: успішність, здібності, професійна спрямованість;
- визначення тьюторів для здобувачів з особливими освітніми потребами серед студентів з нормою розвитку в інклюзивній групі та із залученим викладачем.

Спираючись на сучасні дослідження, вважаємо, що орієнтиром реалізації інклюзивної освіти є створення цифрового простору в межах освітнього середовища ЗВО. Такий простір розуміють як сукупність умов, спрямованих на формування пізнавальної активності студентів з особливими освітніми потребами, засобами інформаційних і комунікаційних технологій у процесі навчального-інформаційної взаємодії викладачів зі студентами. Діяльність з інформаційним ресурсом кожної предметної галузі здійснюється за допомогою засобів інформаційних та комунікаційних технологій. Слід зазначити, що важливими умовами середовища є інформаційна взаємодія між користувачами за допомогою інтерактивних інформаційно-комунікативних технологій, що взаємодіють із користувачем як із суб'єктом інформаційного спілкування та особистістю; інтерактивна інформаційна взаємодія між користувачем та об'єктами предметного середовища, що відображає закономірності та особливості відповідної предметної сфери.

Сукупність апаратних засобів та систем, комп'ютерних інформаційних мереж та каналів є невід'ємним компонентом інформаційного освітнього середовища для інклюзивного навчання. Тобто орієнтирами інклюзивної освіти, які визначають успішність функціонування інформаційного освітнього середовища доцільно вважати такі фактори:

- інформаційна взаємодія суб'єктів освітнього процесу між собою та з екранними засобами;
- використання розподіленого інформаційного освітнього ресурсу;
- розвиток творчого потенціалу здобувачів, що забезпечується певним психолого-педагогічним впливом;
- формування системи знань та компетентностей з кожної дисципліни;
- реалізація компетентнісного підходу відповідно до державних освітніх стандартів.

Ефективність інклюзивного навчання в інформаційно-освітньому середовищі ЗВО багато в чому залежатиме від правильно організованої педагогічної взаємодії (педагог – засіб навчання – студент, студент – інтерактивний засіб навчання, студент – інтерактивний засіб навчання – студент) опосередкованої інформаційними та комунікаційними технологіями.

Ключові орієнтири інклюзивного навчання полягають у ширшому використанні інформаційно-комунікаційних засобів щодо презентування освітнього матеріалу, які імітують окремі функції викладача. Особливістю такого навчання є зворотний зв'язок, що полягає у можливості отримання інформації консультативного характеру, що дозволяє коригувати навчальну діяльність самим здобувачам. Студент може самостійно вибрати необхідну йому інформацію з пам'яті інтерактивного засобу навчання або на основі автоматичної перевірки виконаних завдань отримати консультуючу інформацію щодо допущених помилок та алгоритмів їх виправлення.

Сучасне інформаційно-освітнє середовище дозволяє використовувати розподілений інформаційний ресурс (наприклад, освітні сайти, хмарні технології). Інформаційна взаємодія студентів з особливими освітніми потребами (із зворотним зв'язком) може здійснюватися одночасно з кількома партнерами в освітньому просторі або в різних режимах роботи в Інтернеті. При цьому професійна підготовка здобувачів забезпечуються залученням студента у різні види діяльності (дослідницьку, пізнавальну, самостійну, комунікативну та творчу) за допомогою ІКТ.

Таким чином, інклюзивне навчання в інформаційно-освітньому середовищі виступає як активна діалогічна взаємодія всіх суб'єктів, у процесі якого нове знання є результатом взаємних дій, взаємної творчості, при цьому суб'єкт-об'єктна та суб'єкт-суб'єктна взаємодія сприяє особистісному та професійному зростанню кожного суб'єкта освітнього процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Чинна освітня реальність тяжіє до забезпечення можливості здобуття освіти для всіх студентів. Розширення освітнього простору – закономірний етап соціального розвитку суспільства. Як фізична доступність освіти, так і інституційна відіграє ключову роль у процесах залучення студентів з особливими освітніми потребами в освітню практику. У сьогоdnішньому контексті особливе значення має долучення до освіти людей з обмеженими фізичними можливостями шляхом створення спеціальних умов у звичайних освітніх закладах. Інклюзія та інклюзивна освіта – процес розвитку освіти, який передбачає доступність освіти для всіх, у плані пристосування до різних потреб усіх студентів, що забезпечує доступ до освіти для людей з особливими потребами. Стратегія формування людського та соціального капіталу в цій найважливішій соціальній сфері багато в чому пов'язана з успішним вирішенням проблеми рівної доступності вищої освіти для всіх соціальних груп суспільства, що означає врахування різноманітності особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей учнів. Ключовими орієнтирами інклюзивної освіти є: доступність, рівність можливостей для всіх здобувачів реалізувати свої потреби та інтереси, врахування психофізіологічних особливостей розвитку студентів з особливими освітніми потребами, корекційно-розвивальний характер освітнього середовища; розвинені вміння викладачів вирішувати професійні

завдання пов'язані з інклюзією як концепцією освіти; створення цифрового простору в структурі освітнього середовища ЗВО.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці педагогічних умов підготовки студентів медичних навчальних закладів в інклюзивному освітньому середовищі.

Література

1. Заєркова Н. В. Інклюзивна освіта від «А» до «Я»: poradnik для педагогів і батьків. Київ : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2016. 68 с.
2. Захарчук М. Є. Філософсько-освітні концепції інклюзивної освіти. *Педагогіка вищої та середньої школи : збірник наукових праць*. 2014. Вип. 41. С. 207–212.
3. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навч.-метод. посіб. Харків : Ранок, 2019. 304 с.
4. Кравцова А. О. Пріоритетні вектори розвитку інклюзивної освіти в контексті проблем, суперечностей та перспектив. *Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації*. 2019. Вип. 8, ч. 1. С. 270–275.
5. Кучерак І. В. Інклюзивне навчання у закладах професійної освіти : навч.-метод. посіб. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПНУ, 2022. 70 с.
6. Мартинчук О. Інклюзивна освіта: освітологічний контекст. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки»*. 2016. № 3. С. 146–150.
7. Рашидова С. С. Інклюзивна освіта: інформаційно-аналітичний супровід. *Інформаційно-аналітичне видання (журн.)* 2025. Т. 4(223). С. 73–78.
8. Савченко О. Я. Інклюзивне середовище як умова формування особистості дошкільника. *Дошкільне виховання*. 2020. № 3. С. 12–15.
9. Теоретико-методологічні засади впровадження інклюзії в закладах освіти : монографія / за ред. М. Є. Чайковського. Київ : Університет «Україна», 2019. 460 с.
10. Тимошко Г. М., Гладуш В. А. Розвиток комунікативної компетентності педагогів в умовах інклюзивного освітнього середовища : монографія. Ніжин : Вид-ць Лисенко М. М., 2023. 192 с.
11. Титаренко Н. В. Удосконалення організації інклюзивної освіти для дітей з особливими освітніми потребами: кроки реформи, індикатори впровадження. *Освітня аналітика України*. 2020. № 4 (11). С. 60–69. DOI: 10.32987/2617-8532-2020-4-60-69.
12. Ткаченко О. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник психологічних наук ДонНУ*. 2022. № 1(1). С. 79–86. DOI: 10.31558/2786-8745.2022.1(1).11.
13. Dovzhenko T. Problems and ways of implementing inclusive education in Ukraine (based on the experience of the Faculty of Primary Education,

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University). *Educational Challenges*. 2022. Vol. 27, Issue 1. P. 68–80.

References

1. Zaierkova, N. V. (2016). *Inklyuzyvna osvita vid «A» do «Ya»: poradnyk dlya pedahohiv i bat'kiv* [Inclusive education from «A» to «Z»: a guide for teachers and parents]. Kyiv: Kyiv University named after Borys Hrinchenko (in Ukrainian).
2. Zakharchuk, M. Ye. (2014). *Filosofs'ko-osvitni kontseptsii inklyuzyvnoi osvity* [Philosophical and educational concepts of inclusive education]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats'*, Issue 41, 207–212 (in Ukrainian).
3. Kolupaieva, A. A., Taranchenko, O. M. (2019). *Navchannya ditei z osoblyvymy osvitnimi potrebamy v inklyuzyvnomu seredovyshchi: navch.-metod. posibnyk* [Teaching children with special educational needs in an inclusive environment: a teaching manual]. Kharkiv: Ranok (in Ukrainian).
4. Kravtsova, A. O. (2019). *Priorytetni vektory rozvytku inklyuzyvnoi osvity v konteksti problem, superechnosti ta perspektiv* [Priority vectors of inclusive education development in the context of problems, contradictions and prospects]. *Doshkil'na osvita: problemy, poshuky, innovatsii*, Issue 8, Part 1, 270–275 (in Ukrainian).
5. Kucherak, I. V. (2022). *Inklyuzyvne navchannya u zakladakh profesiinoi osvity: navch.-metod. posibnyk* [Inclusive education in vocational education institutions: a teaching manual]. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO» NAPNU. (in Ukrainian).
6. Martynchuk, O. (2016). *Inklyuzyvna osvita: osvitlohichnyi kontekst* [Inclusive education: educational context]. *Naukovy visnyk Mykolaivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Seriia «Pedahohichni nauky»*, 3, 146–150 (in Ukrainian).
7. Rashydova, S. S. (2025). *Inklyuzyvna osvita: informatsiino-analitychnyi suprovid* [Inclusive education: informational and analytical support]. *Informatsiino-analitychne vydannya (zhurnal)*, Vol. 4(223), 73–78 (in Ukrainian).
8. Savchenko, O. Ya. (2020). *Inklyuzyvne seredovyshche yak umova formuvannya osobystosti doshkil'nyka* [Inclusive environment as a condition for the formation of preschoolers' personality]. *Doshkil'ne vykhovannya*, 3, 12–15 (in Ukrainian).
9. *Teoretyko-metodohichni zasady vprovadzhennya inklyuzii v zakladakh osvity: monohrafiya* (2019). [Theoretical and methodological foundations of inclusion implementation in educational institutions: monograph] / Chaikovskiy M. Ye. (ed.). Kyiv: University «Ukraine» (in Ukrainian).
10. Tymoshko, H. M., Hladush, V. A. (2023). *Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti pedahohiv v umovakh inklyuzyvnoho osvitnoho seredovyshcha: monohrafiya* [Development of teachers' communicative competence in an inclusive educational environment: monograph]. Nizhyn: Vydavets' Lysenko M. M., (in Ukrainian).

11. Tytarenko, N. V. (2020). Udoskonalennya orhanizatsii inklyuzyvnoi osvity dlya ditei z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy: kroky reformy, indykatory vprovadzhennya [Improving the organization of inclusive education for children with special educational needs: reform steps and implementation indicators]. *Osvitnya analityka Ukrainy*, 4 (11), 60–69. <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2020-4-60-69> (in Ukrainian).
12. Tkachenko, O. (2022). Inklyuzyvna osvita v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Inclusive education in Ukraine: current state and development prospects]. *Visnyk psykholohichnykh nauk DonNU*, 1(1), 79–86. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2022.1\(1\).11](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2022.1(1).11) (in Ukrainian).
13. Dovzhenko, T. (2022). Problems and ways of implementing inclusive education in Ukraine (based on the experience of the Faculty of Primary Education, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University). *Educational Challenges*, Vol. 27, Issue 1, 68–80 (in English).